

Людмила Карпенко

ГЛАГОЛИЦАТА КАТО ОТРАЖЕНИЕ НА РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКИТЕ ВЪЗГЛЕДИ НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ

Глаголическият проблем е една много стара славистична тема, която се е изучавала от много поколения филолози. Още от края на XVIII в. се изяснява коя от двете славянски азбуки — глаголицата или кирилицата — е по-стара, кой ги е създал, какви са техните извори. Днес по-голямата част от учените приемат изказаното за пръв път от П. Шафарик положение за по-голямата старинност на глаголицата и че именно тя е била създадена от Константин-Кирил. Не предизвиква никакви съмнения произходът на кирилицата от византийския унциал, но и до днес продължава да се смята за един от най-заплетените въпроси — “одной из самых запутанных проблем в истории славяно-русской письменности” (Е. А. Гранстрем), “неразрешенной загадкой” (Н. И. Толстой) — проблемът за произхода и вътрешната мотивираност на глаголическите знаци. Описани са като възможни извори почти всички типове графически системи: сирийската (П. Шафарик 1857), иранската (В. Ф. Миллер 1884), арабската (В. И. Григорович 1888), арменската и грузинската (М. Гастер 1887), еврейската (В. Вондрак 1896), кипърската (Н. А. Константинов 1957) и др.¹, но въпросът за произхода и символиката на глаголическите букви все още не е решен окончателно.

Решавайки този проблем, изследвачите са изхождали предимно от палеографска гледна точка: изучавали са начините за изписване на буквите, търсили са общи черти в по-старите графични системи, като са следвали логическия път на усложняване и улесняване на знаците за съответните фонеме. По такъв начин според най-разпространената в миналото хипотеза всички букви на глаголицата са се извеждали от знаците на византийската бързописна система (И. Тейлор, 1881, И. В. Ягич, А. Лескин и др.):

А → λ → | → +

В → β → [ω] → Ш

и т. н.

Този изкуствен подход, както показва това в трудовете си Е. Георгиев², особено нагледно се открива при обяснението на глаголическата Ш, която се е извеждала от двойната гръцка сигма. Въпреки това хипотезата на Тейлор — Ягич е имала голяма популярност и е определила насоката на по-нататъшните изследвания. По същия начин и А. М. Селищев е смятал за основен източник на глаголицата гръцките минускули. Гръцката основа той е виждал в глаголическите букви ΒβΔδϚ , ΔδϚϚ , ΟοϚϚ и др., предполагайки, че ако се разгърнат глаголическите извивки, ще се възстановят съответните гръцки букви-прототипи: бета, делта, омега и т. н. Подобни разсъждения, наистина с ориентация към западен (готски) източник, намираме в съвременните публикации на Ю. С. Степанов, който извежда кръстообразната глаголическа буква азъ от готската Л-образна графема *aza* чрез удвояване на нейния стилизиран вариант:

$$\lambda \rightarrow \Lambda \rightarrow \text{—|} \rightarrow +$$

Като основа за тази хипотеза му служи фонетичното сходство на имената на славянското азъ и готското *aza*³.

Има известна доза предвзетост в опитите да се намери страничен източник за буквите на глаголицата — източен или западен. Възниква едно необяснимо противоречие между величието на идеята и осъществения в името на просвещението на славянството подвиг, от една страна, и ординерното тълкуване на образната основа на графичните знаци в азбуката. Глаголицата пък и по замисъл, и по изпълнение е нетрадиционно явление и затова в тълкуването на символиката на буквите на глаголицата трябва в по-голяма степен да имаме предвид историческите обстоятелства на нейното възникване и такива фактори в културно-историческия аспект, като функционалното предназначение на азбуката и уникалната личност на Константин-Кирил. Обстоятелството, че глаголицата се е създала специално с цел по-широко да се приобщят славяните към християнството, а също така изключителните качества на създателя на славянската писменост, отбелязани от неговите съвременници, огромният талант, разностранното образование, мъдростта, донесли на славянския просветител титлата и славата на философ, ни подтикват да търсим в глаголицата цялостната творческа концепция на автора, неговите религиозно-философски представи.

За пръв път хипотезата за християнската символика на глаголицата е била изказана от В. Кипарски и Г. Чернохвостов⁴, които са смятали, че буквите на глаголицата се състоят от три елемента, символизиращи Троицата: кръст, кръг и триъгълник. Едва ли трябва да приемем всичко това, при все че в знаците „ижѣ“, „слово“, „азъ“, и „ѡтѣкъ“ такава символическа основа е очевидна. Към разсъжденията, отразени в научната литература в тази насока, можем да добавим и някои нови.

При анализ на глаголицата от такава позиция, когато се разглеждат не само начертанията на буквите, но и техният ред, значението на имената и принципите на организацията на азбуката като цяло, се открива не типичният азбучен ред, съставен по подобие на някаква чужда азбука, а дълбоко обмислена от философска и лингвистична гледна точка знакова система, носеща информация за езика и за светогледа, подчинена на единния замисъл на автора. И това не е чудно, тъй като азбуката е била създадена, както неведнъж е било подчертавано, от блестящ филолог-полиглот, познавач на много древни езици, безценен пазител и проповедник на словото. Не е случайна и отдавна забелязаната уникална фонологичност на старобългарската азбука.

И по съдържание, и по структура глаголическата азбука предава контури-те на религиозно-философските възгледи на Константин-Кирил и съответствува на неговия светоглед. Всеки елемент на азбуката е многомерен символ, пораждащ определен асоциативен ред не само със своето графично изображение, но и със значението на името на буквата, на мястото на знака и на името в съответната парадигматична и синтагматична верига. В този смисъл глаголицата, предназначена за разпространение на християнството, притежава и свойството на всеобхващаща цялостност и затвореност, които характеризират според определението на С. С. Аверинцев цялото средновековно християнство⁵. Тук, както и в другите символически системи, във всеки фрагмент всичко вече е дадено в стегнат вид като едно цяло. Тази особеност се наблюдава и в организацията на азбуката, която изглежда като една матрично-кодова система. Тя представлява четири десетозначни реда (последният не е бил пълен)⁶, в стегнат вид (т. е. със знаците, завършващи редовете или имащи особено сакрално значение, в подтитлово написание), закодирали името на Исус Христос — най-висшия християнски символ, заради провъзгласяването на когото именно се е създавала тази азбука. В научната литература вече е отбелязан особенният, неслучайният характер на изписването на буквите “ижѣ” и “слово”, състоящи се от два еднакви елемента — триъгълник и кръг, тяхното външно сходство, сякаш отразено в огледало изображение. Тези букви са завършвали първите два реда на глаголицата и заедно с тридесетата буква “еръ” са съставлявали в подтитловото написание името на Исус: $\overline{\text{Ѡ}}\overline{\text{Ѥ}}\overline{\text{Ѧ}}$.

В четвъртия, непълен или частично нарушен, ред в ранната глаголица е присъществувала буква, която Черноризец Храбър е нарекъл “хлѣ” и която според нас е заемала тридесет и третото място и е притежавала особен сакрален езотеричен смисъл на вечната слава на Спасителя. Досега тази буква все още не е получила съответното обяснение, макар че е привличала вниманието на мнозина специалисти. Обикновено ѝ се приписва значението на палатално х, а формата се интерпретира като паякообразно х. Според нас този знак е слънцеобразен, а не паякообразен и като символ на вечната слава е още един графически символ на Христос. Той е свързан с идеята на Спасителя и по мястото си в азбучния ред, и по звуковото си значение, и по формата си. В тази статия ние

нямаме възможност по-подробно да се спираме на знака “ХЛЪ”, но смятаме, че той заслужава едно специално изследване. Като цяло стегнатият знаков текст на глаголическата матрица с нейния своеобразен код $\overline{\text{В}}\overline{\text{З}}\overline{\text{А}}\overline{\text{Ф}}$ предава идеята за месианството, за изпратения от Бога спасител, като всеки един знак означава: низхождение, възхождение, живот, вечна слава.

Знаковата система на глаголицата се характеризира със смислова многомерност и неизчерпаемост, които са универсални признаци на символическата образност. В нейната подредба е включена безкрайната перспектива на философското съдържание, отразяващо възгледите на Кирил и основано на неговата неоплатонистична концепция⁷. Присъща ѝ е известна доза йероглифичност. Но тази особеност по наше мнение съвсем не свидетелствува за архаичността на глаголицата, за което често четем в литературата. Тя е следствие от голямата цялостност на философските и филологическите възгледи на Кирил. Структурата на графическите символи на азбуката съответствува на неоплатонистическите принципи, противопоставили знаковата образност на по-късните азбуки на символиката на египетския йероглиф като знак, носещ в себе си цялостния и неразрушим образ. Образната основа на знаците на глаголицата, както вече отбелязахме, включва висшите християнски догмати, отразява идеята на Свещеното писание и е съдържателно обусловена чрез текста на Библията, която Константин-Кирил прекрасно знаел и блестящо коментирал в своята мисионерска проповедническа дейност.

И така “азкъ”, разбира се, не е нито опростена гръцка алфа, нито усложнена готска аза. Това е неразложим символ на Христа и символ на вярата.

Буквите “иже” и “слово”, продължаващи и графически развиващи общата идея на глаголицата, се състоят от елементи на древноеврейски кабалистичен знак — триъгълник в кръг, който така често срещаме в българските икони и който символизира вечността, словото и бъдещето. Кръгът като символ на безкрайното, вечното е също така символ на Бога, триъгълникът е и символ на съединението, движението, означава месиа.

В глаголическите букви “иже” и “слово” тези елементи, както може да се предположи, са използвани не произволно, а са организирани в определен порядък и съставят неразложими графически символи с ново цялостно съдържание, което намира опора в текста на Евангелието. Посоката на остриетата на триъгълника не е случайна: надолу към кръга в “иже” и нагоре към кръга в “слово.” П. Илчев във връзка с мотивировката на “иже” и “слово” пише: “Науката не разполага с достатъчно убедително основание на тази фигура. Отношенията между нея и С-знака се свеждат до еднаквата позиция във втората и третата енеада, а също и до честата сакрална абревиатура на името Исус”. И по-нататък: “...глаголическото Ж не може да се изведе от никоя чужда азбука. Приведените погоре съображения относно връзката между Ж и Ж едва ли обясняват достатъчно добре поразителната еднаквост на тези два знака”⁸. Ние пък намираме

обяснение в това, че тези два знака графически изобразяват понятията низхождение и възхождение, а заедно идеята за Месията, дошъл в мира на Бога-отец, приел мирските грехове и страдания и върнал се при Отеца. “Низходящ” и “възходящ” — това са често повтарящи се имена на Христос в Библията.

Мисълта за Исус, низходящ от Бога и възлизащ към Бога, последователно се развива в главите на евангелието от Йоан: “Излязох от Отца и дойдох на света; пак оставям света и отивам при Отца” (Йоан 16-28, вж. също така: 3-13, 31; 4-38, 41, 42, 51, 58; 42; 14-31; 16-5, 10, 16; 17-13 и др.).

Както се вижда, идеята за низходящия Спасител, който след това се връща при Отеца, е доминираща тема в евангелието от Йоан. Именно това евангелие, както е известно, е било първият текст, който е започнал да превежда Константин-Кирил на старобългарски език. Ако предположим, че глаголицата се е съставяла с ориентация преди всичко към този текст, тогава може да бъде разбран стремежът на Константин-Кирил графично да отрази доминиращата идея на евангелието от Йоан с два централни знака на азбуката. Тази идея също така лаконично и изразително е формулирана в Посланието на апостол Павел до ефесяните: Слезият е Същият, Който се и възкачи (Еф. 4-10).

И така, според нас “иже” и “слово” преди всичко изразяват идеята за низхождението и възхождението. Освен това те, разбира се, изразяват и догмата Троица, който е образувал съдържателната основа на учението, проповядвано от Кирил в полемиката му със сарацините, юдеите и хазарите.

Взаимосвързани са Свещеното писание и имената на буквите на азбуката, като имената на буквите са обусловени от Свещеното писание. Те образуват синтагми от така познатите християнски изречения и заповеди.

“Яз възкы вѣдѣ” е подобно на “азъ есмь а́лфа и омега”. Това са думите, идващи от Бога (и от човека, който започва да намира Бога в себе си и в Словото, и чрез словото).

“глаголь добро естъ” — Казвам: има добро!

“добро естъ живѣте иже земли како” — “Прави добро и ще бъдеш дълго-вечен като Земята”, звучи подобно на библейското: “Да ти бъде добре и да живееш дълго на Земята” (Еф. 6-3).

“люди мѣслите” е равнозначно на “Обичайте истината” (Зах. 8-19).

“ръци слово твърдо” се чете като “Ще се потвърди всяка дума” (2 Кор., 13-1).

Както виждаме, имената на буквите на глаголицата образуват заповеди, които “искони”, изначално, от първите крачки е трябвало да поучават славяните как да живеят на този свят.

Логическата последователност на отделните идеи, съдържащи се в име-

ната на буквите, както и другите системни елементи на глаголицата, също отразяват философската позиция на създателя на славянската писменост. Семантичната организация на имената, символизираща установения от Бога ред на отделните същности, която започва от “азъ”, “боукы”, “добро” и завършва до “чрьвь” и “хлѣмъ”, също съответствува на неоплатонистическия принцип на йерархията, еманацията, низхождението.

Глаголицата несъмнено представлява съвършено оригинална, творчески разработена графична система, в която уникално са се вплътили религиозно-философските представи, манталитетът на епохата и геният на нейния създател Константин-Кирил Философ.

Тук бяха засегнати накратко някои черти, характеризиращи символическата природа на първата славянска азбука. Така нареченият глаголически проблем все още се нуждае от по-нататъшни изследвания.

БЕЛЕЖКИ

¹ Библиографията по дадения проблем е твърде обширна. Основната литература е отразена в: П. Илчев. Глаголицата. — В: Кирило-Методиевска енциклопедия, т. I, С., 1985, с. 491—509.

² Е. Георгиев. Кирил и Методий. Истината за създателите на българската и славянската писменост. С., 1969.

³ Ю. С. Степанов. Несколько гипотез об именах букв славянских алфавитов в связи с историей культуры. — Вопросы языкознания, 1991, № 3, с. 34.

⁴ Вж. Сборник отговори на въпроси по языкознанию. К IV Международному съезду славистов. М., 1958, с. 315—316.

⁵ Вж. С. С. Аверинцев. К уяснению смысла надписи над конхой центральной апсиды Софии Киевской. — Древнерусское искусство. М., 1972, с. 26.

⁶ Досега въпросът за първоначалния състав на глаголицата не е решен окончателно. Както е известно, Черноризец Храбър посочва 38 букви, създадени от Кирил.

⁷ Вж.: В. Велчев. Делото на славянския просветител Константин-Кирил Философ в историята на културата. — В: Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му. С., 1971, с. 215—250.

⁸ Вж.: П. Илчев. Цит. съч., с. 506.